

SÖRMLANDSBYGDEN

2009

SÖRMLANDSBYGDEN 2009

Denna cirka två meter höga målning av Gustaf Aulén är en gåva från Norge efter krigsslutet, som tack för biskopens engagemang mot nazismen. Den har plockats fram ur stiftets gömmor i Strängnäs och ska eventuellt visas på Mälsåker sommaren 2009. Konstnären är Emanuel Vigeland, yngre bror till den mer berömde skulptören Gustav Vigeland. Foto Margareta Elg

En biskop på barrikaderna

ANDERS JOHANSSON

Biskopen i Strängnäs under andra världskriget gjorde oväntade insatser för såväl Norge som Sverige. Nu skall han uppmärksammas på Mälsåker.

Äldre sörmlänningar minns Gustaf Aulén, men hur många ur generationerna efter andra världskriget känner till denne märklige man? I nästan två decennier residerade han i biskopsgården i Strängnäs och gjorde sin stämma hörd långt utanför Skandinavien.

Biskop, framstående teologisk författare, internationell ekumenisk förkämpe, preses i Kungliga Musikaliska Akademien, professor, psalmkompositör, opinionsbildare, utredningsexpert med mera, – Gustaf Auléns meritlista är lång och mångsidig. Men det som framstår som nära nog enastående är hans tidiga och ihärdiga kritik mot Hitler-Tyskland. Biskop Aulén var en antinazistisk korstågsridhare väl i klass med Torgny Segerstedt på Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (GHT) och Eskilstuna-Kurirens chefredaktör J.A. Selander. Båda dessa opinionsbildare har uppmärksammas i böcker på senare år, och även Gustaf Aulén förtjänar en biografi. Men till att börja med ska han, förhoppningsvis, få en utställning på Mälsåkers slott sommaren 2009. På initiativ av biskop Hans-Erik Nordin har en arbetsgrupp börjat planera utställningen och stiftstyrelsen har anslagit 25 000 kronor till en förstudie.

I likhet med Segerstedt och Selander var Aulén en genuin förkämpe för Sveriges ockuperade broderländer. Biskopsgården i Strängnäs blev under kriget ett fäste för bistånd till den kyrkliga *hjemmefronten* i Norge – samtidigt som Mälsåker på sörmländska Selaön i Mälaren under de sista krigsåren var en viktig bas för den militära *utefronten*.

Godset Mälsåker köptes i december 1943 i smyg av norska staten och blev som den största och ståtligaste förläggningen för de så kallade *polititroppene* en del av Norges krigs- och ockupationshistoria. I de salonger i slottets bottenvåning, som norska militären använde som bataljonsexpedition, finns på initiativ av Södermanlands Hembygdsförbund sedan 2006 en basutställning om "Den glömda armén". Den förnyas med temautställningar inför varje turistsommar.

Biskop Aulén i talarstolen under Södermanlands Hembygdsförbundsfest den 2 juli 1933 i Kärnholm. Foto Iwar Nilsson

Antinazisten och norgevännen Gustaf Aulén (vars hustru Kristine kom från andra sidan Kjölen) förtjänar verkligen att lyftas fram ur glömskan. Med facit i hand kan det tyckas självklart att kyrkliga ledare skulle ta avstånd från Adolf Hitlers nationalsocialism, och i varje fall kritisera nazismen när denna ideologi brutalt började omsättas i praktiken efter hans maktövertagande i Martin Luthers hemland 1933. Men det är orätt att sätta likhetstecken mellan att vara tysklandsvänlig respektive pronazist. Dessutom är det viktigt att komma ihåg att Sverige förr hade nära historiska band med Tyskland på de flesta samhällsområden, och Svenska kyrkan var inget undantag. Tyska var också det första främmande språket i svenska skolor.

Försiktig ärkebiskop

Ett militärt starkt Tyskland upplevdes av många – fram till att Hitlers krigslycka vändes i olycka 1942 – som ett försvar mot Sovjetunionen; nazismen ansågs länge vara ett mindre hot mot kristendomen än Josef Stalins kommunism. Svenska kyrkan hade i ärkebiskop Erling Eidem en ledare som var politiskt konservativ, antikommunist och tysklandsvänlig. Lojalt ställde han upp för samlingsregeringens eftergifts- och neutralitetspolitik i syfte att hålla Sverige utanför kriget. Men medan ärkebiskopen bedrev försiktig diplomati för den tyska kyrkans frihet, till och med genom ett personligt möte med Hitler 1934, stod hans biskop i Strängnäs på barrikaderna.

talarestolen
anlands
bundsfest
3 i Kärnholm.
son

Gustaf Aulén berättar i sin bok *Från mina 96 år* (Förlaget Verbum 1975) om kampen mot nazismen, "i vilken jag under min Strängnästid var intensivt, för att inte säga lidelsefullt engagerad och ivrigt verksam – appassionato vore musikordet."

Krigsåren blev den mest hektiska arbetstid han upplevt; "Den satte djupa spår – personligt, teologiskt, politiskt." Under ett besök i Tyskland sommaren 1932 fick Aulén av en slump uppleva "hitlerjugend" – den nazistiska ungdomsrörelsen. "Det var djupt skrämmande och etsade sig fast i minnet."

Engagemanget för Norge bottnade delvis i gammal vänskap med den stridbare Oslobiskopen Eivind Berggrav, som han träffat första gången i Tyskland redan 1908.

"Bland alla mina norska vänner var han vännen i särklass ...(som) hade en genial förmåga att uttrycka sig i tal och skrift, en sprudlande vitalitet, en fantastisk initiativ- och idériakedom." Då Aulén efter den tyska ockupationen våren 1940 ville besöka Norge vägrades han inrese-tillstånd, men lyckades ändå ta sig in i mars året därpå, officiellt för att visitera svenska församlingen och Margaretakyrkan i Oslo. Vännerna kunde träffas trots att de båda bevakades av Gestapo, den hemliga tyska polisen. Biskop Berggrav sattes senare i husarrest fram till freden kom i maj 1945, men trots stora svårigheter kunde han och Aulén hålla kontakt.

Då Föreningen Norden bildade en avdelning i Strängnäs den 8 mars 1944 valdes Aulén till dess förste ordförande. I styrelsen invaldes bland andra rektor Bertil Malmrot, hans maka författarinnan Berit Spong, butiksföreståndaren August Nilsson och trädgårdsmästaren John Månsson. Då biskopens bok *Från mina 96 år* utkommer drygt 30 år senare nämner han inte med ett ord de båda förstnämnda styrelseledamöterna. Det var annars Berit Spong som i nyckelromanen *Sjövinkel* (1949) skildrar maktintriger i stifts- och läroverksstaden Strängnäs, inklusive mer eller mindre dolda angrepp på Aulén.

Väckte tysk vrede

Under fem år, fram till krigsutbrottet genom Hitlers överfall på Polen i september 1939, höll Aulén 23 föredrag och tal "som på olika sätt behandlade den genom nazismen skapade världssituationen". Därefter noterade han 93 framträdanden under de fem krigsåren, fram till "jubeldagen den 7 maj 1945". Då medverkade biskopen i radio tillsammans med kung Gustaf V, författaren Eyvind Johnson, två nyss frigivna fångar från tyska koncentrationsläger – skalden Arnulf Øverland och rektor Didrik Seip från Universitetet i Oslo – samt biskop Arne Fjellbu. Sista krigsvintern hade denne norske kollega flugit med amerikanska militärplan från Kallax flygflottilj vid Luleå, tillsammans med soldater ur *polititroppene*, för att bli biskop i det befriade men av tyska trupper nerbrända Finnmark.

Gustaf Aulén ådrog sig den tyska regimens vrede då han officierade vid en gudstjänst anordnad av norska flyktingar i Engelbrektskyrkan i Stockholm 17 maj 1941. Man ogillade både att där förekom en väldig norsk fanborg och att menigheten sjöng *Ja, vi elsker*. Aulén visade här civilkurage vid en tidpunkt då Nazityskland hade ockuperat större delen av Västeuropa exklusive Storbritannien, då Hitler fortfarande hade en "vänskapspakt" med Sovjetdiktatorn Stalin, och USA ännu inte anslutit sig till de allierades väpnade kamp.

Ett år senare firades 17 maj med en högtid i Stockholms stads- hus och stor trängsel i Blå Hallen. På parkett satt det norska sändebudet Jens Bull och prins Eugen och andra höga företrädare för norskt och svenskt motståndsfolk. Först talade den landsflyktige norske litteraturprofessorn Fredrik Paasche och därefter biskop Aulén, som i sin memoarbok skriver:

"Sedan jag slutat mitt anförande utbröt en orkan av applåder som aldrig ville sluta. Det skulle följa orgelmusik efter mitt tal. Den stora konsertorgeln försökte tre gånger om att börja spela men måste avbryta för applådernas skull. Jag tillåter mig att skriva ned detta, därför att jag vet att dessa stormande applåder egentligen inte gällde mig och mitt tal, utan den stora sak som var i allas våra tankar."

Denna manifestation bekräftas av den norsk-svenske entreprenören Henning Throne-Holst (vd för Marabou med mera), som

i sin självbiografiska bok *Mitt livs företag* skriver: "Biskop Auléns tal i Blå Hallen i Stockholms stadshus den 17 maj 1942 blev en stor upplevelse. ... Från den dagen var det inte längre någon tvekan eller oklarhet om var sympatierna fanns." Underförstått: hos Norges motståndskamp mot den nazityska ockupationen. Auléns tal refererades för övrigt i det allra första numret av den illegala tidskriften *Håndslag*.

Fältpräster i hemlighet

Vilka är då Gustaf Auléns kopplingar till *polititroppene* och Mälsåker? Redan innan rustningen av de norska trupperna kom igång i hemlighet från sommaren 1943 hade biskopen gjort en både symbolisk och reell insats genom att i Strängnäs domkyrka prästvigga en norrman vid namn Eirik Guldvog. Det kanske inte låter så märkvärdigt, men det skedde i smyg – dagen före julafton 1942 – utan svenska myndigheters vetskap och med fullmakt från den norska exilregeringen i London.

"Denna prästvigning var den mest säregna jag någonsin utfört. Hade den blivit känd för de makthavande i Norge, kunde det fått farliga konsekvenser bland annat för den prästvigdes anhöriga. Den hölls alltså hemlig, i stängd domkyrka, där endast ett litet antal direkt inbjudna var närvarande. En sällsam upplevelse: den låsta kyrkan, den lilla skaran människor som nästan tycktes försvinna uppe i domens stora ljusa kor, flyktingen från det härtagna broderlandet framför mig vid altaret, allt det fruktansvärda som tyngde våra hjärtan – och så, mitt i allt detta, en dalande frid från julens himmel. Den nyprästvigde började genast sin tjänstgöring bland norska flyktingar."

Eirik Guldvog blev senare den förste fältprästen bland de norska trupperna vid Mälsåker och i andra militära läger runtom i Sverige. Aulén förrättade ytterligare prästvigningar för *polititroppene*, och det kunde då ske öppet under stor uppmärksamhet. Eirik Guldvog återvände för övrigt senare till Sverige som präst vid den norska församlingen i Stockholm och ansvarade för bygget av Kronprinsesse Märthas Kirke på Söder i Stockholm.

Kamouflerade pamfletter

Kamouflerade antinazistiska pamfletter i miniformat trycktes i mängd i Sverige under kriget för smuggling till de ockuperade broderländerna. År 1944 skrev Aulén en skrift om "Kyrkan och nationalsocialismen", som snabbt översattes till danska och spreds med omslagstiteln "Andagtsbok for Hjem og Skole".

Budskapet att Norges befrielse var nära förestående nådde Gustaf Aulén då han var på visitation i Grödinge pastorat på Södertörn den 5 maj 1945. Med en timmes varsel ryckte Radiotjänst ut från Stockholm med en inspelningsbil och förväntade sig att biskopen skulle ha ett anförande klart – "och jag talade med hjärtat fyllt av tacksamhet." Det var detta tal som sändes "jubeldagen den 7 maj", samtidigt som Aulén ledde en hastigt anordnad tacksägelsegudstjänst i en fullsatt domkyrka i Strängnäs. Norge representerades av bland annat ett kompani soldater från Mälsåker.

I början av september 1945 var Gustaf och Kristine Aulén inbjudna till hustruns hemland i samband med att Universitetet i Oslo åter öppnades med en stor promotionsfest. Paret bodde hos vännerna Berggravs, "glädjen var stor" och Aulén skrev senare att han blev "över hövan avtackad av universitetet, regeringen och kyrkan." Som ett bevis på denna tacksamhet fick Strängnäs-biskopen motta en enorm porträttmålning av den norske konstnären Emanuel Vigeland, yngre bror till den än mer berömde skulptören Gustav Vigeland (upphovsman till Vigelandsparken i Oslo). Målningen har nu lyfts fram ur glömskan och efter konservering placerats på stiftsgården Stjärnholm mellan Nyköping och Oxelösund. Sommaren 2009 ska den förhoppningsvis hängas upp på Mälsåkers slott, på förslag av förre biskopen Jonas Jonson. Ett av Emanuel Vigelands mest kända verk är de glasmålningar han 1930 utförde i Lunds domkyrka.

Det är ännu outrett hur ofta Gustaf Aulén besökte den norska "garnisonen" vid Mälsåker, men han var i varje fall där en dramatisk och festlig höstdag strax efter sitt besök i Oslo. Då var det "examen" för eleverna vid den norska befälsskolan, som startat i april och fortsatte flera månader efter krigsslutet. Då freden bröt ut fick skolan låna fordon av dåvarande pansarregementet P3 i Strängnäs för en blytutryckning till Oslo, där dock den tyska krigsmakten kapitulerade i god ordning.

Biskop
gema
manif
annat
ningsl
Mälså
i norra
Biskop
de då
avslut
efter k
ses hä
gutt i l
Svensk
sarreg
beseg
vid en
dater f
i en fre
i Strän

Biskop Gustaf Auléns engagemang för Norges frihet manifesterades bland annat vid det militära träningsläger som fanns vid Mälsåkers slott på Selaön i norra Södermanland. Biskopen var t.ex. närvarande då en norsk befälsskola avslutades vid Mälsåker efter krigsslutet 1945 och ses här i samtal med en gutt i full stridsmundering. Svenska soldater från pansarregementet i Strängnäs besegrades av norrmännen vid en övning. Norska soldater från Mälsåker deltog i en fredsgudstjänst i Strängnäs domkyrka.

"Examensdagen" började med att två plutoner med vardera 25-talet befälselever vid P3 fick ett annorlunda övningsuppdrag: "Bekämpa en okänd invasionsstyrka som sjövägen tagit sig iland vid Mälsåker på Selaön. Oskadliggör fienden och tillfångatag så många som möjligt, helst levande!" Till chef för P3-styrkan kommenderades furir Bengt Ohlin, och hans närmaste man var furir Karl-Axel Sjöblom, senare känd från TV som KAS. I Stal-larholmen, vid den dåtida skraltiga träbron över till Selaön, stod en skylt: MAX AXELTRYCK 6 TON. Furir Ohlin stoppade sina fyra stridsvagnar som vägde totalt 88 ton, men en fanjunkare beordrade fortsatt färd: "Du ska lyda order, pojkvasker, och du får ta fulla ansvaret för att bron håller. Vad ni gör så ta det försiktigt!"

Snöpligt svenskt nederlag

Väl framme vid Mälsåker möttes P3-styrkan av en imponerande skara höga officerare plus biskopen i Strängnäs: Sveriges ÖB general Helge Jung och Norges ÖB general Otto Ruge, som fram till krigsslutet strax innan varit tysk fånge i fem år, norske arméchefen och förre ÖB för *polititroppene* general Ole Berg,

arvprins Gustaf Adolf från svenska försvarsstaben, den svenske chefen för den norska befälsskolan major Bengt Hjelm med flera. Bland de norska befälseleverna var för övrigt Ole Bergs son Ulf, som med tiden följde sin far generalen i dennes fotspår.

"Utgången av övningen blev sett ur svensk synvinkel ett veritabelt fiasko, helt beroende på mitt usla ledarskap" erkände långt senare förre furiren Ohlin, som med tiden blev industrihistorisk kulturarbetare i Eskilstuna (såsom skapare av Munktellmuseet och mycket mera). I sin iver att snabbt omringa "fienden" – som alltså var norska befälselever – ryckte Ohlin fram med sina stridsvagnar på bred front, men glömde beordra sin andra pluton under befäl av Karl-Axel Sjöblom att följa efter. "Det hela slutade med att norrmännen snöpligt tillfångatog båda svenska plutonerna, trots att vi utan tvekan, materiellt sett, var den starkaste." Den norske stridsdomaren hade svårt att dölja sin belåtenhet, då han blåste av övningen med att förklara den svenska truppen helt tillintetgjord. P3-soldaterna mottogs med stor hjärtlighet av den forna "fienden", varpå följde middag med allmän försoning, där förmodligen även Gustaf Aulén deltog.

Bengt Ohlin och Ulf Berg återsåg varandra drygt 60 år senare på Mälsåker, då basutställningen om "Den glömda armén" hade premiär 2006. Inom ett par år hade båda avlidit. År 2010 – då det är 70 år sedan Tyskland ockuperade våra broderländer – kulminerar utställningsprojektet med ett nytt tema, förmodligen den svenska "Norgehjälpen" under världskriget. Hur många samtidshistoriska vittnen kan då vara på plats?

*Sven Du Rie
en ovanlig ma
många märkli
strängar på si
En av dem va
montera ryska
vid det naturs
Krampan.*

